

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
INFORMATIKAI KAR
TÉRKÉPTUDOMÁNYI ÉS GEOINFORMATIKAI TANSZÉK

GULYÁS ZOLTÁN

REGULY ANTAL TÉRKÉPÉSZETI MUNKÁSSÁGA

Doktori értekezés tézisei

ELTE TTK FÖLDTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Vezetője: Dr. Nemes-Nagy József, egyetemi tanár

TÉRKÉPÉSZET DOKTORI PROGRAM

Vezetője: Dr. Zentai László, egyetemi tanár

Témavezető:

Dr. Gercsák Gábor, egyetemi docens

ELTE IK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2016

Bevezetés

Reguly Antal (1819–1858) nyelvész, etnográfus, utazó, a térképészet területén is kiemelkedő eredményeket ért el. Kevésbé közismert, hogy a terepen összeállított vázlatai alapján 1846-ban elsőként készítette el az Urál hegység északi vidékeinek részletes térképét, amely még ma is rendkívül értékes forrás a nyelvészeti, néprajzi és történeti-földrajzi kutatások számára. Az ún. Reguly-térképnek négy különböző színvonalú változata létezik:

- 1.) *Az eredeti kéziratos térkép*, amelyet jelenleg is a készítésének színhelyén, Szentpéterváron őriznek.
- 2.) *A könyvomas térkép*, amely ugyancsak Szentpéterváron készült, és két fennmaradt példánya – Reguly nyolc terepi vázlatával együtt – ma az MTA Könyvtárának Kézirattárában lelhető fel.
- 3.) *Reguly-térkép a Magyar Földrajzi Társaság gondozásában*, amelyet 1906-ban készítettek az akadémiai könyvtárban őrzött könyvomas térkép alapján.
- 4.) *Reguly-térkép az ELTE Térképtudományi Tanszékének kiadásában*, amely 1983-ban látott napvilágot, és tulajdonképpen a könyvomas térkép méreteiben felére kisebbített, gyengébb minőségű változata.

Reguly térképezése – amely mérőeszközök nélkül, mindössze egyszerű felvételezés útján zajlott – páratlan egyéni teljesítmény és valóságos értékmentő munka, mivel Reguly a terepi objektumok elnevezéseit sok esetben olyan nyelveken rögzítette, amelyek akkoriban még nem rendelkeztek írásbeliséggel.

Jóllehet a hazai kartográfia korábban már vizsgálta Reguly térképészeti munkásságát, ezek a tanulmányok a témának csupán egy-egy kisebb részletét érintették, és az életmű számos vonatkozása a doktori kutatásaimat megelőzően még feltáratlan volt.

Kutatási célok

Értekezésem megírásakor elsősorban az a szándék vezérelt, hogy bővítsem a téma ismeretanyagát, és egy nagy összefoglaló munkát hozzak létre. Kutatásaim kezdetén a következő célokat tűztem ki:

- 1.) Reguly terepi vázlatainak és a térkép négyféle változatának bemutatása, részletes kartográfiai elemzése.
- 2.) Reguly térképező tevékenységének feltárása a korabeli dokumentumok, illetve a térképhez fűződő kartográfiai munkák tanulmányozásán keresztül.
- 3.) Reguly terepi vázlatainak és szentpétervári kéziratos térképének modern kartográfiai feldolgozása.

Alkalmazott módszerek

Doktori kutatásaimat több, egymástól jól elkülönülő részre tagoltam, és ennek megfelelően az általam alkalmazott kutatási módszereket is a sokszínűség jellemzi. Reguly terepi vázlatainak és térképének vizsgálatakor lényeges szerepet játszottak a kartográfiai szempontú elemzések, értékelések, továbbá a kéziratot térkép és a másik három változat összehasonlítása.

Egészen más megközelítést igényelt Reguly terepi tevékenységének és a kéziratot térkép keletkezési körülményeinek feltárása: a kartográfiai munkák elemzésén kívül térképtörténeti kutatásokat is végeztem, amelyek keretében magyar, német és orosz nyelvű levelezéseket, feljegyzéseket, illetve egyéb írásos dokumentumokat tanulmányoztam.

Az értekezésem egyik alappillérenek számító modern kartográfiai feldolgozások elkészítése magában foglalta a térképtervezés és -szerkesztés teljes munkafolyamatát. A névgyűjtemények összeállítása névfeltáró munkálatokon, valamint orosz topográfiai térképek segítségével végzett földrajzinévazonosításokon alapult.

Összességében elmondható, hogy a kutatásaim során alkalmazott módszerek a térképészet több részterületéhez kapcsolódnak (térképtervezés és -szerkesztés, földrajzi nevek, térképtörténet, tematikus kartográfia).

Eredmények

1.) Elkészítettem Reguly napjainkban ismert terepi vázlatainak, illetve a térkép négyféle változatának részletes kartográfiai elemzését.

Kutatásaim keretében együttesen és külön-külön is megvizsgáltam Reguly terepi vázlatait, majd leltárba vettem az azokon szereplő névrajzi elemeket. Mind a vázlatok elemzését, mind pedig a feltárt földrajzi nevek mennyiségét tekintve sikerült jelentősen meghaladnom a vázlatokat korábban tanulmányozó Szőnyi Zsófia eredményeit. A hazai kartográfia oldaláról elsőként vizsgáltam meg a szentpétervári kéziratos Reguly-térkép tartalmi elemeit. Az eredeti kéziratos térképet összehasonlítottam a térkép könyvmatos változatával, illetve az annak nyomán készült két 20. századi kiadással. Értekezésem az első magyarországi munkának tekinthető, amely egyidejűleg tárgyalja Reguly terepi vázlatait és a térkép mind a négy változatát.

2.) Bemutattam Reguly terepi felvételezését, valamint a vázlatok összeállításának menetét.

Kutatásaimat megelőzően igen keveset lehetett tudni Reguly oroszországi terepen végzett földrajzi és topográfiai adatgyűjtéséről. Fontosnak tartottam, hogy térképész szemszögből ismertessem Reguly uráli és nyugat-szibériai utazását, valamint

átfogó képet nyújtsak a vázlatok készítésének körülményeiről. Nagy súlyt fektettem Reguly felvételező módszerének bemutatására, és kiemelten foglalkoztam a helyi adatközlők szerepével. Vizsgálataim Reguly úti naplóját is érintették, amelyből – Magyarországon elsőként – összegyűjtöttem a térképészeti vonatkozású bejegyzéseket.

3.) Jelentősen bővítettem a kéziratos Reguly-térkép megalkotásához kapcsolódó kartográfiai ismeretanyagot.

Az eredeti kéziratos Reguly-térképet nemcsak tartalmi szempontból vizsgáltam meg, hanem a készítésének történetéről is újabb ismeretekkel szolgáltam. Feltártam Reguly sajátos kartográfiai szemléletét, illetve azon szerkesztői elgondolásait, amelyeket a kéziratos térkép összeállítása során alkalmazott. A kutatómunka részeként különös figyelmet fordítottam Reguly Köppen akadémikusnak írt, a térképhez fűződő magyarázatokat tartalmazó levelének vizsgálatára. A korábban megjelent publikációk a Reguly-térkép lehetséges forrásait csupán megemlítették, de részletesen nem tárgyalták. Ezzel szemben én a forrásul szolgáló kartográfiai munkákat egyenként felkutattam, elemeztem, továbbá arra is kitértem, hogy ezek miként járultak hozzá a kéziratos térkép megalkotásához.

4.) Kritikusan összevettem és értékeltem a Reguly térképét és földrajzi anyagait közvetlenül felhasználó, korabeli oroszországi kartográfiai munkákat.

Reguly térképészeti eredményeinek egyik legfőbb hasznosítója az Orosz Földrajzi Társaság szervezésében, Ernst Hofmann vezetésével 1847–1850 között megvalósított uráli expedíció, amelynek történetét és Regulyval való kapcsolatát a kutatásaim keretében részletesen megvizsgáltam. A Hofmann-expedíció térképének tartalmát elemeztem, majd összehasonlítottam Reguly-térképével. Ezenkívül további két kartográfiai művet is bemutattam, amelyek bizonyíthatóan a Reguly-térkép felhasználásával készültek.

5.) Elkészítettem az eredeti kéziratos Reguly-térkép modern kartográfiai feldolgozását.

Doktori kutatásaim egyik leglátványosabb eredménye a kéziratos térkép alapján készült vizuális feldolgozás, valamint az ehhez tartozó terjedelmes névgyűjtemény. A vizuális feldolgozás lényege, hogy a kéziratos térkép valamennyi grafikus elemét a mai olvasókhöz közel álló ábrázolási megoldásokkal újrarajzoltam, az olvasatomban feltárt földrajzi neveket pedig a meglévő betűkészletek felhasználásával megjelentítem.

Az ily módon készült kartográfiai vizualizáció nagymértékben segíti a térképen szereplő tartalmi elemek megfelelő értelmezését, továbbá ahhoz is hozzájárul, hogy a térkép kéziratos változatának tartalma széles körben ismertté és elérhetővé váljon. A térképről mintegy 1771 filológiai adatot és 184 távolságértéket sikerült összegyűjtenem. A névgyűjtemény a térkép valamenyny szöveges elemét, továbbá a névazonosítási munkálataim táblázatos formában közreadott eredményeit tartalmazza.

6.) Elkészítettem Reguly Budapesten őrzött terepi vázlatainak korszerű feldolgozását.

A kéziratos térképhez hasonlóan Reguly terepi vázlatait is feldolgoztam. Minden vázlatához tartozik egy sorszámmal ellátott kartográfiai vizualizáció. A vázlatokról általam összegyűjtött mintegy 2046 névrajzi elemet és 184 egyéb adatot egységes névgyűjtemény formájában adtam közre. A névrajzi-topográfiai kutatásaim során összeállított modern kartográfiai feldolgozások a Reguly-témában az eddigi legteljesebb, vizuális mellékletekkel összekapcsolt földrajzinév-gyűjtemények.

Következtetések

Doktori értekezésem komoly előrelépést jelent a Reguly-életmű kutatásában. Meglátásom szerint egy olyan összefoglaló jellegű dolgozatot sikerült létrehoznom, amely nemcsak Reguly kartográfiai munkáit tárgyalja, hanem a térképezés történetével, jelentőségével, valamint az ábrázolt területek topográfiájával is részletesen foglalkozik.

A kéziratoss térkép és a vázlatok feldolgozásával elsősorban a kulturálisérték-mentés volt a célom, azonban egyúttal arra is igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a modern kartográfia és sajátos szemlélete a nem rokon tudományterületeken is jól alkalmazható, valamint a nyelvészeti, néprajzi és történeti-földrajzi kutatások eredményességét jelentősen növelheti, ha esetenként kartográfusokat is bevonnak a munkálatokba.

Értekezésem megírásával a Reguly-téma még korántsem tekinthető teljesen lezártnak. Reguly oroszországi térképezését illetően még több kérdés is megválaszolásra vár. Jövőbeli céljaim között szerepel, hogy folytassam a téma kutatását, és választ találjak a felvetődő kérdésekre. Remélhetőleg az alapvetően kartográfiai szempontú értekezésem jó alapot fog szolgálni ahhoz, hogy további kutatók is bekapcsolódjanak a Reguly-életmű sokoldalú vizsgálatába.

Publikációk

Az értekezés témájában megjelent publikációk:

- 1.) *A szentpétervári kéziratot Reguly-térkép modern kartográfiai feldolgozása.* (angol nyelvű összefoglalóval)
Geodézia és Kartográfia 2014/5–6.: pp. 12–17.
- 2.) *Értékes uráli vázlatok: Reguly Antal, a térképész.*
Élet és Tudomány LXX.: (16) pp. 489–491. (2015)
- 3.) *Reguly Antal kartográfiai munkái.* (orosz nyelvű összefoglalóval)
Folia Uralica Debreceniensia 22.: pp. 47–62. (2015)
- 4.) *A modern kartográfia alkalmazása a néprajzkutatásban.*
Néprajzi Hírek 44: (3) pp. 16–20. (2015)

Az értekezés témájában megtartott előadások:

- 1.) *Urali és nyugat-szibériai területek Reguly Antal térképészeti munkáiban.*
A Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság Kartográfiai Szakosztályának szervezésében. (Budapest, 2014. március 20.)
- 2.) *Reguly Antal kéziratot térképének korszerű feldolgozása.*
A Balázs Dénes konferencián, a Magyar Földrajzi Múzeum szervezésében. (Érd, 2015. szeptember 17.)

3.) *Térképezés és értékmérés – Reguly Antal munkássága kartográfus szemmel.* A Rokon Népek Napja – Finnugor Kulturális Fesztivál című rendezvény keretében, a Reguly Antal Múzeum szervezésében. (Zirc, 2015. október 15.)

4.) *Reguly Antal, az uráli vidékek térképezője.*

A Magyar Térképbarátok Társulatának szervezésében. (Budapest, 2015. október 28.)